

tament més inferior, volem manifestar el nostre profund i íntim acord amb la filosofia d'aquest treball i manifestar la nostra satisfacció perquè encara hi hagi *scholars* com Karl Galinsky, a finals del segle XX, que tenen la voluntat d'assumir l'esperit més «wilamowitzià» de fer filologia i l'encert de

portar-lo a bon port estudiant un període tan complex com el del temps d'August.

Joan Gómez Pallarès

Universitat Autònoma de Barcelona
Departament de Ciències de l'Antiguitat
i de l'Edat Mitjana

CORS I MEYA, Jordi. 1995.

A Concordance of The Phoenician History of Philo of Byblos.

Sabadell: AUSA. Aula Orientalis Supplementa 10. 119 p.

Pocs problemes trobarà l'estudiós dels marges de la mitologia grega com la cosmogonia i el seguit de mites successoris que algunes citacions «de baixa època», secundàries i esbiaixades, atribueixen a un Sancuniatò (Σαγγουνιάθων) que hauria viscut «abans de la guerra de Troia» i hauria tingut com a font els escrits d'un egipci anomenat *Taautos*, és a dir, *Thoth*. Les nostres notícies procedeixen majorment del primer llibre de la *Praeparatio euangelica* d'Eusebi de Cesarea (segle IV dC) i afirmen resumir la tradició grega de Sancuniatò, deguda a Filó de Biblos, que sembla haver viscut entre el 64 i c. 140 de la nostra era i que hauria titulat la seva obra *Història fenícia*. Als texts d'Eusebi els editors hi han anat afegint testimoniatges i referències de la *Suda*, del *de abstinentia* de Porfiri, del *de mensibus* de Joan Lidi, del neoplatònic Damasci.

De l'examen dels fragments es desprèn una història que és, en grans trets, la següent. De les tenebres primordials sorgeix un ésser anomenat *Mot*, 'Fang', que dona origen a éssers diversos, inanimats i animats. D'un ou primigeni (el mateix *Mot*?) naixen el Sol, la Lluna i les estrelles. Segueix una separació dels elements. Un seguit de πρῶτοι εὐρεταί s'acaba amb *Taautos*. El primer déu és Eliun, «El més alt», pare d'Epigeu-Autòcton i de Gea. Eliun (= Úranos) succeeix el seu pare i, casat amb la seva germana, engendra quatre fills: El (= Cronos, segons Filó), Bètil, Dagó i Atlant. Els amors d'Eliun amb altres dones provoquen la separació del

matrimoni, però ell no renuncia als seus drets sobre l'esposa i planeja la mort dels seus fills. Cronos, amb la complicitat de Gea i amb l'ajuda d'Hermes Trismegist i dels *Elohim*, derrota i succeeix el seu pare. Cronos es capté com un tirà, mata o empresona fills i germans. Úranos intenta enderrocar Cronos mitjançant l'astúcia i el fa casar-se amb les seves filles, Astarte, Rea i Dione. Amb elles El-Cronos tindrà fills. Esclata la lluita: El s'apodera del seu pare en una embosca i el castra; la sang vessada serà fèrtil, com en el poema hesiòdic. El món serà des de llavors governat pels déus joves.

Els problemes que presenta un text transmès en les condicions de la *Història fenícia* són fàcils d'induir: autenticitat i fidelitat de les nostres fonts, antiguitat de les fonts al·legades, relació entre la cosmogonia de Sancuniatò i les altres cosmogonies i teogonies gregues: hesiòdica, òrfiques, «marginals». Avui som ben lluny de certes posicions positivistes ultrades del segle XIX, que arribaren a veure en la *Història fenícia* una obra factícia i tardana. La comparació amb texts mitogràfics cananeus i hurrites revela el caràcter semític i antic de l'escrit perdut de Sancuniatò —un nom, d'altra banda, ben semític ('Sankhun va donar'). És per això que en els darrers anys hem vist aparèixer treballs dedicats a l'obra que ens ocupa.

El professor Jordi Cors, hel·lenista competent i semitista expert, consagra a Sancuniatò una part dels seus esforços inves-

tigadors i divulgadors: una traducció seva de la *Història fenícia* ha aparegut en el darrer suplement de l'«Aula Orientalis». La *Concordance* que ara ressenyem, elaborada amb els recursos de la informàtica, està destinada al cercle dels especialistes.

En el prefaci (p. 5-8), l'autor exposa el propòsit del seu treball, el mètode utilitzat en la realització i els criteris de presentació. La *concordança* haurà de proporcionar als hel·lenistes la totalitat del lèxic dels fragments de l'obra presentant cada ús dins del seu context. El procediment, desitjable en tots els casos, esdevé necessari quan ens les hem amb texts problemàtics com la *Història fenícia*, de tradició indirecta i fragmentària. Les notes de peu de pàgina (especialment les núm. 1 i 2) fan estat de la bibliografia fonamental.

Figuren tot seguit els texts que tracten sobre Filó i la seva obra (p. 9-21): *Testimonia*, *Fragmenta* i dos *Appendices*. El text pres com a *receptus* és l'edició més recent de l'obra, deguda a H.W. Attridge i R.A. Oden Jr. (Washington, 1981), designada amb la sigla [A], per bé que, a fi de presentar la major quantitat d'informació possible, s'afegeixen a cada entrada les variants procedents de les edicions de la *Praeparatio Euangelica* de Mras-des Places (Berlín 2, 1982), i de Sirinelli-des Places (París, 1979, representades respectivament amb [M] i [S], i les dels *FGrHist* de Jacoby (Leiden, 1958, IIC, núm. 790), designades amb [J]. El mateix principi d'oferir als usuaris el màxim de dades porta l'autor a fer lleus excepcions en la pràctica: així, per als Testimonis i per a l'Apèndix 2 han estat utilitzades només dues o tres edicions, amb l'exclusió, en cada cas, de les que no admeten un text concret o el presenten en forma incompleta o extractada. Els qui treballem sobre la tradició indirecta a través d'obres enciclopèdiques i escolis hem de lloar aquesta decisió, car és ben sabut que els límits d'una citació són massa sovint difícils d'establir i que un text escarçat en una edició prestigiosa ha comportat sovint interpretacions esbiaixades, incompletes o simplement errònies.

Els texts que han estat matèria de desacord entre els editors són objecte de tractament especial. El mot o mots del text bàsic que no corresponen a les lectures de les altres edicions s'imprimeixen en negreta i, a continuació, entre claudàtors, les variants en cursiva, cadascuna precedida de la sigla, volada, de l'editor corresponent i separades les unes de les altres pels dos punts, com és d'habitud en els apartats crítics.

El text de Filó de Biblos, per les seves característiques, demana unes convencions tipogràfiques en part especials. En primer lloc, es tracta d'una narració mitològica de tradició indirecta en diferents nivells (per exemple: Eusebi diu que Filó conta que segons Sancuniatò...), un problema que els editors resolen amb el joc de tipus de cometes tipogràfiques (“ ”, « »). Segonament, la pràctica habitual en les nostres edicions crítics és la de restringir l'ús de les majúscules als noms propis, a les inicials de paràgraf i al començament d'estil directe. Fem notar, de passada, que a voltes és difícil de decidir si ens les hem amb un teònim o amb un epítet diví. És, doncs, natural parar atenció sobre aquests «detalls menors», i així ho ha entès l'autor, que amb exhaustivitat escrupolosa arriba a arreplegar com a variants les formes alternatives (parèntesis, guions) d'aïllar una frase parentètica.

Igualment es fan notar les lleus discrepàncies quant a la localització de la numeració de paràgrafs. Més: sempre en atenció a les relacions entre els textos i la concordança, quan un paràgraf supera les quatre o cinc línies, quan inclou un canvi substancial de contingut o quan conté una unitat de sentit, hom el divideix en paràgrafs menors (*shorter paragraphs*) anotats amb a, b, c... i separats pel signe «/».

En un text d'estructura complexa, amb diversitat de nivells narratius, es fa necessari proveir d'ajudes addicionals que permetin captar d'una ullada la procedència de cada citació, si aquesta és directa o indirecta i, finalment, el nivell de la fase

esmentada. Així, les sigles Έπ, Εὐ, Ζω, Πο, Φι designen respectivament el vat al·legorista Epeis (un *unicum*), Eusebi, Zoroastre, Porfiri, Filó. Combinacions de sigles donen raó de les relacions entre font immediata i font al·legada: així, Δ-E, Δ-M designen Damasci citant Eusebi i Mosc; E-Σ, E-Φ Eusebi citant Sancuniató i Filó; Φ-E, Φ-Σ Filó citant «Epeis» i Sancuniató; ΕΦΣ Eusebi citant Sancuniató a través de Filó.

El mateix sistema és utilitzat a la concordança mateixa, que ocupa el cos principal de l'obra (p. 23-119). Cada entrada és introduïda pel mot corresponent, en versaletes; segueix el text que conté el mot de referència, prèvia inserció de les sigles de nivell de citació i, entre parèntesis, la procedència del fragment o subfragment. El mot de referència és destacat per la utilització de la cursiva negra i les discrepàncies entre les edicions s'indiquen segons els mateixos principis que en el text seguit.

CANTARELLA, Eva. 1991.

La calamidad ambigua. Condición e imagen de la mujer en la antigüedad griega y romana.

Traducció i presentació d'Andrés Pociña. Madrid: Ediciones Clásicas.

Adverteix Eva Cantarella, ja a la introducció de l'obra, que l'objectiu que té és el de resseguir en el passat les arrels i les causes d'una herència ideològica que, encara avui, relega les dones a una condició subalternada. La discriminació sexual, en efecte, si bé no neix durant l'antiguitat grega i romana, sí que és dotada d'un marc teòric —que la racionalitza, i la fa inevitable i necessària— en aquest període: des d'Aristòtil (que codifica la «diversitat» de la dona i posa les bases per als futurs teòrics de la inferioritat femenina), fins al cristianisme (que, tot i que predicava —i predica— la paritat dels éssers humans, no va rescatar la dona de la seva subordinació).

Una historiografia que s'ha sostret a l'atracció dels grans personatges, dels esde-

La tipografia és clara i proveeix un maneig fàcil compatible amb l'acumulació de dades. Un full adjunt corregeix les errades, mínimes, en general fàcils de detectar i d'esmenar per a l'especialista o simplement per al lector atent.

El treball respon plenament als propòsits de l'autor i proporciona una eina amanesca als estudiosos del pensament grec, sobretot als àvids de capbussar-se en les zones crepusculars de la tradició indirecta i en el món apassionant del contacte entre Orient i el món grec. Creiem també que els resultats fan que el mètode sigui aconsellable per escometre les concordances dels autors transmesos a través de citacions en nivells diversos i no sempre discernibles: val a dir els historiadors fragmentaris.

Francesc J. Cuartero i Iborra

Universitat Autònoma de Barcelona
Departament de Ciències de l'Antiguitat
i de l'Edat Mitjana

veniments concrets, de les dates, no pot sucumbir a la seducció d'unes dones excepcionals que, excepcionalment, han entrat a la història. Llevat de dos breus capítols dedicats a les literates gregues (p. 122 s.), i a dones romanes d'àmplia anomenada (p. 221 s.), Cantarella es proposa de reconstruir la vida i la imatge que en tingueren els (homes) contemporanis, de les dones anònimes antigues —no de la Dona («els homes, mai l'Home», deia Lucien Lebre)—, des del convenciment, però, que, feta l'abstracció dels condicionaments socials i dels itineraris individuals, existeix una certa unitat de l'«altre» sexe, també, fora del llenguatge.

De quins instruments se serveix l'autora? Tal com indica Andrés Pociña a la pre-